

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВА СИСТЕМИ ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЧАСТИНИ СУЧАСНОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Надибська О.Я. (м. Одеса)

В статті автор здійснив спробу на матеріалах різних моментів європейської історії окреслити евристичну значущість вивчення пріоритетів як ієрархічно організованої системи цінностей.

Ключові слова: *система пріоритетів, цінності, мультикультуралізм, глобалізація.*

Вступ

Поняття пріоритетів набуває в останні роки дедалі більшого значення в найрізноманітніших сферах сучасного суспільства. Ця проблема важлива для всього світу – в умовах розвитку глобалізаційних тенденцій, виникнення нових можливостей, але й нових загроз, отже, людство концентрується на проблемі самовизначення. Які нові явища ми можемо сприйняти як позитивні, варті підтримки й розвитку, а що постає загрозою власне існуванню людства. При цьому дискусії точаться щодо конкретних питань (як-то проблема абортів, клонування людини, нові форми родинного життя тощо), але вирішується насправді проблема сутності людини – як ми бачимо себе, які зміни в сутності людини готові прийняти, а які уявляються нам загрозою для власне існування такого феномену як людина. Одною з причин концентрації уваги на проблемі ціннісних пріоритетів є розвиток технологій. Інша причина – переосмислення цивілізаційних меж і нові загрози, що виникають унаслідок цього. Терористична загроза, що постає повсякденним клопотом сучасної людини (де б вона не жила), змушує відмовитись від залишку просвітницької надії на перемогу прогресу. Достатньо згадати, яку бурю дискусій щодо принципово важливих цінностей сучасного людства породили трагічні події одинадцятого вересня 2001 р. Цінності західного суспільства в цілому було піддано перевірці, а згодом стало зрозуміло, як відтепер вибудовується система пріоритетів Західного світу: які цінності можуть бути до певного часу відсунуті «на маргінеси», а які слід відстояти за будь-яку ціну. Саме так вибудовується система пріоритетів.

Аналіз досліджень. Європейська філософія наших днів дуже гостро реагує саме на з'ясування сутності цінностей, принципово важливих для виживання світу, який ми вважаємо нашим. Можна згадати спільну ініціативу декількох відомих європейських філософів (Жан Бодрийар, Жак Дерріда, Юрген Габермас, Умберто Еко та інші), які домовилися одночасно виступити в європейських ЗМІ з деклараціями власного розуміння сенсу існування сучасного європейця. Без чого європеєць не може існувати? Із чим він має погодитись, а проти чого треба рішуче відмежуватись? Треба зазначити, що ці виступи виявилися зовсім не описовими: лідери європейської інтелектуальної традиції свідомо обрали такий активний варіант декларації – одночасно в різних європейських країнах проголосити те, що для нас є важливим, щоб створити нове комунікативне поле, в якому ми спробуємо скерувати процес

відбудовування європейського саморозуміння.

Можна назвати багато подібних філософських акцій, що спрямовані на розмежування американських і європейських цінностей (дискусії Алена Фінкелькраута та Андре Глюксмана, зокрема). Можна згадати декілька нобелівських промов, головною темою яких було звинувачення США в трагічних подіях сучасності, декілька гучних відмов європейських інтелектуалів від пропозицій прочитати курс лекцій в американських університетах. У всіх ще на пам'яті бійки європейських мислителів і працівників ЗМІ щодо права носіння хіджабу у французьких школах чи щодо так званого «карикатурного скандалу» – учасники згаданих дискусій сперечалися, у першу чергу, не з приводу самого хіджабу чи карикатур, а з приводу сутності демократичних і європейських цінностей. Як їх розуміти, де межі їх розповсюдження? Усі ці події красномовно вказують на «перезавантаження» розуміння ціннісних пріоритетів у сучасному європейському просторі.

В Україні ця ситуація (тотожна іншим європейським країнам) загострюється побудовою нової держави. Неповні двадцять років існування незалежної держави – надто короткий строк, щоб система цінностей змогла встоятися й постати ясною й чіткою. Спадок різних політичних та ідеологічних традицій, до яких з власної волі чи з примусу прилучалася Україна за часи своєї історії, створює досить різнобарвну палітру цінностей, які в комунікативному процесі створення сучасного життєвого світу стикаються між собою. Так саме ціннісні орієнтири, що поділяються різними представниками українського суспільства, перебувають у напруженому процесі комунікативного засвоєння, окреслюючи живий процес вибудовування системи пріоритетів. Поняття пріоритетів виявляється значущим для виживання суспільства в цілому й набуває не тільки теоретичних, а й практичних обріїв. Ми постійно чуємо слово «пріоритет» у сучасних вітчизняних політичних дискусіях, у правовому дискурсі. Саме тому ми розглядаємо необхідність серйозного теоретичного осмислення поняття пріоритету як нагальне завдання сучасної філософської науки.

Мета статті. Ми спробуємо в даній статті окреслити евристичну значущість вивчення пріоритетів як ієрархічно організованої системи цінностей. Для цього ми пропонуємо розглянути принципи побудови системи пріоритетів на матеріалах різних моментів європейської історії, продемонструвати, чим саме поняття пріоритету відрізняється від більш вузького поняття «цінність», показати конкретні шляхи виявлення пріоритетів. Ми пропонуємо йти у вивченні пріоритетів двома шляхами: від аналізу позитивних ціннісних декларацій того чи іншого суспільства та «від зворотного» – від аналізу негативних цінностей, того, що суспільство намагається за будь-яку ціну не впустити у свій обрій. Такий підхід дає можливість не втратити жодного відтінку в описі принципів організації системи цінностей, тобто системи пріоритетів. Евристична значущість такого підходу полягає в тому, що аналіз специфіки організації системи пріоритетів дає досліднику саме той кут зору, що виявляється недосяжним при будь-якому іншому підході. Саме аналіз системи пріоритетів дає можливість виявити

сутність того чи іншого суспільства якнайкраще. Аналізуючи найболючіші моменти, що актуалізують найважливіші цінності, ми з'ясовуємо особливості ціннісного каркасу сучасності.

Обговорення проблеми

Ми почали наше звернення до проблеми пріоритету з фіксування кризовості сучасного моменту. Напевно, саме в такі моменти проблема пріоритетів постає в найбільш чистому вигляді. «Перезавантаження» картини життєвого світу змушує сучасну людину чітко визначитись, які зміни вона згодна прийняти, а які оцінює як безперечну загрозу власній самостійності. У ситуації спокійного безтурботного життя людина не замислюється, що є найважливішим для того, щоб продовжувати відчувати себе самим собою. Кризова ж ситуація (погранична, використовуючи термінологію екзистенціалістів) спонукає чітко визначитись, що для мене найважливіше, чим я не можу поступитись у будь-якому разі. У такій ситуації ми можемо продовжувати декларувати певні цінності, але визначаємо для себе, які саме цінності сьогодні ми можемо відкласти до кращих часів, а які захищатимемо до останньої краплі крові.

Дозволимо собі проілюструвати це положення прикладом теоретичного спадку видатного флорентійського мислителя доби Ренесансу – Нікколо Макіавеллі. До сьогодні продовжують точитися дискусії щодо щирості Ніколо Макіавеллі – справа в тому, що два найвідоміших його твори («Государ» і «Міркування на першу декаду Тіта Лівія») декларують нібито принципово різні політичні ідеали. «Міркування» прославляють республіканський ідеал, звертають увагу сучасника на колишню славу республіканського Риму, який саме в період республіки мав найбільшу міць, яку втратив, перетворившись на імперію. «Государ» же є апологією самовладного правління, безмежної влади монарха, який може заради блага держави йти навіть на злочин і обман, навіть на смертні гріхи. Де ж автор проголошує справжні свої переконання? Варто нагадати, що Ніколо Макіавеллі багато років працював на високій посаді Флорентійської республіки, а потім, після встановлення тут тиранії Медичі, намагався знайти своє місце й у системі їх влади. Трактат «Государ» присвячений саме Медичі. Можливо Ніколо Макіавеллі був просто продажною потворою, яка згодна за гроші працювати на будь-кого? Саме це стверджують його численні ненависники. Але ми дозволимо собі погодитись з російським дослідником Леонідом Баткіним, який нагадує, що Ніколо Макіавеллі, по-перше, не погодився на аналогічну посаду в іншій державі (його запрошували неодноразово), а по-друге, дуже чітко висловлює свої пріоритети в текстах обох творів [1]. Треба просто уважно вчитатись. Найважливішою цінністю для мислителя є його рідна Флоренція, задля блага якої він здатний працювати під владою будь-кого, навіть тирана. Сторінки «Государя», присвячені Італії, уявляються написаними іншою людиною: де подівся славетний макіавеллівський цинізм? – це несамовитий гімн красоті й славі Вітчизни. Республіканське правління Ніколо Макіавеллі й у «Государі» називає найкращим, це для нього абсолютна цінність, але в момент написання трактату

єдиним порятунком для Італії в цілому (не тільки для Флоренції!) Ніколо Макіавеллі вважає сильного єдиновладного правителя, який будь-яким чином позбавить Вітчизну небезпек і ворогів. А потім, коли країна створить умови для нормального життя, можна буде повернутись до ідеалів республіки. Республіка залишається для Ніколи Макіавеллі цінністю. Але цією цінністю він може пожертвувати заради більшої – свободи й незалежності Вітчизни. Цей приклад якнайкраще демонструє співвідношення понять цінності й пріоритету. Для Ніколо Макіавеллі цінностями є свобода й незалежність Вітчизни, республіканізм, добре ім'я, честь, ренесансна поезія, дружба, особистість (універсальна людина, яка керується поняттям *virtu*), багатство тощо. Це все – насправді цінності для флорентійського мислителя. Але деякими з них він здатен навіть пожертвувати чи відкласти на певний час заради збереження більш важливих. І розуміння цієї шкали цінностей приходиться, у першу чергу, у кризовій ситуації, коли виявляється потрібним обирати, що найголовніше, а що можна трошки відкласти на потім. Пріоритет постає структуроутворюючим принципом системи цінностей того чи іншого суспільства. Без вивчення цього принципу аналіз окремих цінностей може дати тільки обмежені результати.

Приклад з Ніколо Макіавеллі дає нам можливість окреслити варіант «препарування» пріоритету за аналізом позитивних декларацій цінностей. Звісно, сказане є тільки схемою, презентацією підходу, але цей підхід, при всій своїй простоті, є достатньо плідним.

Як приклад подібного аналізу сучасної ціннісної ситуації, можна навести есе Умберто Еко «Торг в поліетнічному суспільстві» зі збірки «Повний назад» [7, с. 396-404]. Умберто Еко розмірковує про конфліктну ситуацію, що виникла в одній зі шкіл і викликала бурхливу полеміку в Італії. Школа задовольнила вимогу мусульманської громади виділити мусульманських дітей в окремі класи, що викликало в суспільстві повний спектр реакцій - від повної підтримки до повного відторгнення. Прибічники подібної шкільної політики посилалися на вимоги мультикультуралізму: кожен має право вільно обирати собі спосіб реалізації власної ідентичності (нагадаємо, що традиційно в Італії в шкільних класах знаходиться розп'яття, що й обурює представників інших релігій). Незгодні з політикою школи посилалися на можливість поглиблення сегрегації й знищення єдності італійського суспільства. Умберто Еко чітко й тверезо аналізує дії шкільної адміністрації саме в контексті поняття пріоритетів. Це торг, зазначає мислитель, це нормально для соціуму. Якщо зважити негативні наслідки того чи іншого рішення адміністрації школи, ми дійдемо до думки про виявлення найвищої цінності суспільства на даному етапі, тобто пріоритету. Якщо ми відмовимо мусульманам створити окремий клас, що ми отримаємо? Батьки: а) відсилають дітей вчитися до іншої держави; б) не пускають до школи взагалі; в) створюють окрему мусульманську школу. У такому випадку діти мігрантів чи залишаться без освіти (що погано для суспільства в цілому, а не тільки для них), чи взагалі будуть позбавлені можливості інтегруватись у країні, де живуть (це ізоляція та можлива фундаменталізація, що теж небезпечно для суспільства в цілому). Тому краще поступитись власною переконаністю в корисності необмежених міжкультурних

зв'язків і створити мусульманський клас у державній школі – так, зокрема, діти-мусульмани зможуть отримувати освіту за італійським стандартом та спілкуватись з італійськими ровесниками, що створює можливість інтеграції. «Якщо б кожен дотримувався виключно власної інтерпретації фактів, диспут ніколи б не скінчився. Необхідна торгівля, щоб звести дивергентні інтерпретації до точки конвергенції, хоча б часткової, а звідти виходити назустріч факту» [7, с. 398-399].

Ось яскравий приклад виокремлення пріоритету в комунікативному просторі: те, що Умберто Еко називає торгівлею, і є соціальною комунікацією. Вищою цінністю в даному випадку визнається цілісність суспільства, яка може бути досягнута, як це не дивно, за рахунок певного відступу від однієї з найбільших цінностей – відсунення власних переконань у сферу приватного заради презентації себе як громадянина. Саме поступка «сегрегації» виявляється єдиним способом інтеграції певної категорії громадян до суспільства. Цінність культурної відкритості відступає перед цілісністю суспільства й створенням можливості для добровільного засвоєння культури Італії.

Тобто ми бачимо міцні пріоритети, на яких будується демократична система цінностей сучасної Італії (взагалі таку позицію можна екстраполювати на всі країни європейського вибору), – цілісність суспільства, освіта й повага до переконання кожного. Отже, цілісності суспільства можна досягти й насильством – у даному випадку єдино можливим шляхом побудови цілісності визнається комунікація.

Вивчення системи пріоритетів дає нам можливість не тільки підвищити якість висновків соціально-філософського дослідження, а й віднайти шляхи вирішення нагальних питань сучасного соціального життя. Україна в останні два десятиліття опинилася в надзвичайно важкій ситуації, що зумовлена не тільки проблемами державотворення, а й загальносвітовою кризовою ситуацією, з розумінням сутності нормального функціонування суспільства. Україна опинилася на перехресті декількох цивілізаційних шляхів, що пропонують достатньо різні системи цінностей, це ускладнює побудову власного ціннісного напрямку. У такій ситуації звернення до досвіду орієнтації в системі пріоритетів може виявитись корисним для нас не тільки з наукової точки зору, а й з точки зору державотворення. Можливо, згаданий досвід аналізу ситуації суперечки ціннісних підходів в Італії (описаний у «Повний назад» Умберто Еко) може підказати вихід з певних вітчизняних проблемних ситуацій. Виявлення пріоритету є єдиною умовою не загострення, а вирішення проблем. Але ситуація, пов'язана з проблемами державотворення в умовах держави на перетині цивілізаційних шляхів, не є єдиним фактором, що робить вивчення проблеми пріоритетів актуальним для сучасної України.

Наша держава є невід'ємною частиною сучасного світу в цілому, та відчуває не тільки внутрішні поштовхи, а й впливи загальносвітових тенденцій розвитку. Україна, як колишня колоніальна держава, мабуть, саме в останні десятиліття опинилася в тій ситуації, що актуалізує її досвід і надає можливість

увійти у світовий контекст саме у своїй своєрідності й особливості. Нагадаємо декілька есе Оксани Забужко [5, 4], створених у дев'яності роки минулого століття, щоб пояснити, що саме мається на увазі. Забужко вказує на багат шаровість будь-якої колоніальної культури, здатність розмовляти на декількох мовах, відчувати зміст декількох ціннісних систем (чого позбавлені «великі держави», що існують в умовах розуміння виключно власної системи цінностей). Саме це робить колишні колоніальні культури найбільш продуктивними в саморепрезентації в ситуації мультикультуралізму. Отже, здатність бачити декілька систем цінностей і віднаходити власний шлях у побудові своєї системи ціннісних пріоритетів є нагальною потребою української культури як частини сучасного мультикультурного простору.

Віддзеркалення в сучасному світовому культурному просторі багатьох ціннісних систем породжує не тільки позитивний пафос відкритості світу, а й може спричинити розчинення власної самості у світовому різнобарві. Тому уважне й відповідальне розроблення поняття ціннісного пріоритету в даному контексті є умовою збереження власної ідентичності. Обираючи шлях між консервацією «традиційного» й відкритістю світу, що розчиняє ідентичність, треба ретельно вибудовувати систему пріоритетів: що ми маємо зберігати як найцінніше, а що відсунути на другий план, що можемо впустити до себе, а для чого маємо зачинити двері. Знову звертаючись до висновків Оксани Забужко, можна нагадати твердження про те, що зберегти себе в сучасному світі можна тільки не зачиняючись, тільки відкрившись для світу, для загальних тенденцій. Тоді ми зможемо набути власного голосу у світовому мультикультурному багатоголосі. У цій ситуації проблема пріоритетів стає умовою збереження ідентичності. У сучасному світі не можна існувати як закрите суспільство, треба знаходити своє місце у світовому багатоголосі, тому ретельне розроблення поняття пріоритету є нагальною умовою українського сьогодення. «М'яке» звернення до набору традиційних цінностей у такій ситуації не працює – тут потрібне уважне розшарування цього «набору» по «поличках» найціннішого й такого, що можна відкласти. Крім того, у цій системі пріоритетів треба знайти місце для нових цінностей, що пропонує нам світ.

Мультикультуралізм є не єдиною проблемою, що спонукає до ретельної уваги до системи пріоритетів. Сучасне суспільство само по собі переживає сьогодні помітну трансформацію, напрямок якої сьогодні не є цілком зрозумілим. Варто згадати в цьому контексті тезу Жана Бодрійара про так звану смерть соціального, про природу незрозумілого в традиційних теоретичних схемах «мовчання мас» [2]. Традиційні владні механізми опинилися в кризі, оскільки не можуть використовувати опановані протягом століть механізми впливу на суспільство. Жан Бодрійар аналізує намагання влади гальванізувати активність мас, які вміло вдають покірність. Маємо зазначити, що такі спроби влади гальванізувати активність мас подекуди призводять до звернення до агресивних і потворних інтенцій, підтримки примітивно-агресивної поведінки. Ці тривожні тенденції не повинні залишатися поза увагою вітчизняного дослідника. Визначення вищих державотворчих пріоритетів є в цьому контексті нагальною практичною проблемою, у вирішенні якої повинні об'єднати свої зусилля як

експерти, теоретики, так і державні діячі, від діяльності яких залежить курс розвитку нашої держави.

Висновки

Підсумовуючи сказане в даній статті, можемо завважити, що глобалізація породжує соціальні трансформації, що розчинюють повну підвладність громадянина власній державі. В умовах кризи соціального, що розгортається на тлі процесів глобалізації, потрібно якнайретельніше проаналізувати ціннісний каркас сучасного суспільства, виявити вузли, навколо яких будується світорозуміння сучасної людини. Тільки така ретельна дослідницька діяльність дасть можливість вдало обійти всі небезпеки, що готує нам сучасний світ.

Цей процес занадто важливий для сучасної української ідентичності, щоб пускати його на «самоплив». Напружена робота теоретиків саме в такі моменти постає цілком практичною. Тому пропоновані нами методики вивчення, виявлення системи пріоритетів не тільки можуть, а й повинні бути використані в сучасному вітчизняному ідентифікаційному процесі. Саме переломність сучасного моменту вкрай загострює питання пріоритетів соціуму, виводить їх з кола суто наукових проблем і ставить їх на один шабель з проблемами виживання суспільства. Не треба лякатись такої постановки питання, оскільки саме зіткнення різних ціннісних систем в останні роки не дає Україні можливості перейти до спокійного еволюційного розвитку в єдиному обраному пріоритетному напрямку. Стихійне й безвідповідальне вирішення питань пріоритетів, як ми всі можемо бачити, може призвести до катастрофічних наслідків. Педальовання якоїсь однієї цінності заради досягнення політичного прориву, на жаль, є дійсністю сучасної української держави. І ми бачимо, що це призводить до розхитування основ суспільства, соціальної ворожнечі, розпалювання агресивних настроїв, що має згубні для соціуму наслідки. Система пріоритетів має будуватися спільними зусиллями теоретиків і тих, у чийх руках знаходиться влада.

Перспективи подальших наукових досліджень:

Ми спробували розглянути проблему пріоритету соціуму на історично широкому матеріалі, залучаючи аналіз як минулих епох, так і сучасного світу. Це надає нам можливість упевнитись, що обраний нами шлях дослідження системи пріоритетів соціуму має інваріантний характер, не обмежений вузькими рамками сьогодення. Дане дослідження намічає шлях комплексного вивчення системи пріоритетів, передбачаючи аналіз як позитивних декларацій соціуму, так і віддзеркалення цих пріоритетів в сфері відторгнення. Такий амбівалентний підхід надає дослідникові можливість отримати найбільш якісні результати.

Література:

1. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности [Текст] / Л. М. Баткин ; [под ред. С. С. Аверинцева] – М. : Наука, 1989. – 270 с.
2. Бодрийар Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального [Електронный ресурс] / Ж. Бодрийар. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступа :

<http://anthropologia.spbu.ru/ru/texts/baudrill/index.html>. – Назва з екрану.

3. Бодрийар Ж. Символический обмен и смерть [Текст] / Ж. Бодрийар. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.

4. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности [Текст] / пер. с англ. и фр. Л. И. Василенко, В. Е. Ермолаева ; ввод. ст. Ю. А. Шрейдера. – М. : Прогресс, 1980. – 495 с.

5. Гобгауз Л. Держава та індивід [Текст] / Л. Гобгауз // Лібералізм : антологія. – К., 2002. – С. 675 – 685.

6. Довгополова О. А. Другое, Чужое, Отторгаемое как элементы социального пространства [Текст] : монография / О. А. Долгополова. – Одесса : Фридман, 2007. – 300 с.

7. Забужко О. «Психологічна Америка» і азіатський ренесанс, або знову про Карфаген [Текст] / О. Забужко // Хронікі від Фортінбраса : вибрана есеїстика 90-х. – К., 2001. – С. 197 – 237.

8. Забужко О. Прощання з імперією [Текст] / О. Забужко // Хронікі від Фортінбраса : вибрана есеїстика 90-х. – К., 2001. – С. 270 – 314.

9. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко [Текст] ; пер. с итал. : А. Г. Погоняйло, В. Г. Резник. – СПб. : Петрополис, 1998. – 432 с.

10. Эко У. Полный назад. «Горячие войны» и популизм СМИ [Текст] / У. Эко. – М. : Эксмо, 2007. – 592 с.

Надыбская О.Я. Принципы построения системы приоритетов украинской культуры как части современного мультикультурного пространства.

В статье автор предпринял попытку на материалах различных моментов европейской истории очертить эвристическую значимость изучения приоритетов как иерархически организованной системы ценностей.

Ключевые слова: система приоритетов, ценности, мультикультурализм, глобализация

Nadibskaya O.J. Principles of construction the system of Ukrainian culture priorities as part of modern multicultural space.

In the article the author has carried out attempt to outline the European value of studying the priorities as hierarchy-organized system of values on materials of different European history moments.

Key words: system of priorities, values, multicultural, globalization.